

Başra ve'l-Kûfe fi kütübi e'arâbi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kahire 1983); M. Abdülkâdir Henâdî, *Zâhîretü't-te'vîl fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm: Dirâse tahlîliyye li-mevkîfi'n-nühât mine'l-kırâ'âtî'l-Kur'âniyye* (Mekke 1408/1988); Ahmed Muhammed el-Harrât, *Menhecü'l-Ahfeş fi i'râbi'l-Kur'ân* (Dımaşk 1987); Maîz b. Müsâid el-Avfî, *Kađâya'l-cümleti'l-haberîyye fi kütübi i'râbi'l-Kur'ân ve me'ânîhi hattâ nihâyeti'l-karnî'r-râbi'i'l-hicrî* (I-II, Kahire 1983); Cemîl Ahmed Zafer, *en-Nahvü'l-Kur'âni: Kavâ'id ve şevâhid* (Mekke 1408); Ahmed Mekki el-Ensârî, *Nazariyyetü'n-naĥvî'l-Kur'âni: Neş'etühâ ve teĥavvürühâ ve muĥavvimâtüha'l-esâsiyye* (Cidde 1405); Hatice Ahmed Müftî, *Naĥvü'l-kurrâ'i'l-Kûfiyyîn* (Mekke 1406/1985).

İrâbü'l-Kur'ân meselesi ve irâbü'l-Kur'ân müellifleriyle ilgili olarak üniversitelerde de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yahyâ Beşîr Maarri'nin *Dirâse naĥviyye li-kitâbi müşkilî i'râbi'l-Kur'ân li-mü'elîfihi Mekki b. Ebî Tâlib* (yüksek lisans tezi, 1402, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), Abdülazîz b. Nâsir es-Sebr'in *İrâbü'l-Kur'ân beyne'n-Neĥâs ve Mekki ve'bnî'l-Enbârî* (yüksek lisans tezi, 1402, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), İsmail Soylu'nun *İrâbü'l-Kur'ân ve Müelliflerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmalarının Tanıtılması ve Tavsiî* (yüksek lisans tezi, 1984, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Münîre Süleyman Ali el-Alûlâ'nın *el-İrâb ve egeruhû fi zabî'l-ma'nâ: Dirâse naĥviyye Kur'âniyye* (doktora tezi, 1406, er-Riâsetü'l-âmmelî-ta'îmî'l-benât et-terbiye li'l-benât bi'r-Riyâd), Halîl Altuntaş'ın *Ahmed b. Ali el-Baĥânî'ye Ait Kitâbü Vücûhi İrâbi'l-Kur'ân* (yüksek lisans tezi, 1989, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), İsmail Güler'in *Kur'ân'ın İrâbi ve İbn Hâleveyh'in Bu Sahaya Katkıları* (yüksek lisans tezi, 1991, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Abdurrahman B. Körükçü'nün *Ebu Ca'fer en-Naĥâs ve İrâbü'l-Kur'ân* (yüksek lisans tezi, 1992, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı eserleri bu tür çalışmalardan bazı örneklerdir.

Tefsir kitaplarında da Kur'an âyetleri bir bütünlük içerisinde irâb edilmiştir. Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ında yer yer irâb izahları görülür. Zemaĥşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile onun bir özeti niteliğindeki Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i, İbn Atıyye'nin *el-Muĥarrerü'l-vecîz*'i ve Fah-

reddin er-Râzî'nin *Meĥâtiĥu'l-ġayb*'ı irâb konusuna ağırlık veren tefsirlerdir. Bu hususta en kapsamlı açıklamaları ihtiva ettiği, 50, 70, 99 veya 100 cilt olduğuna dair farklı rivayetlerin bulunduğu İbnü'n-Nakîb el-Makdisî'nin *et-Tahrîr ve't-tahbîr* adlı tefsirinde geçen irâb bahislerinin özeti talebesi Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin tefsiri, ayrıca Ebû Hayyân'ın öğrencileri olan Sefâkûsî ve Semîn'in yu-karıda zikredilen eserleriyle zamanımıza kısmen intikal etmiştir.

Çağdaş yazarlardan Sabrî İbrâhim es-Seyyid, *İrâbü'l-Kur'ân fi tefsiri Ebî Ĥayyân* (I-II, İskenderiye 1409/1989) adıyla *el-Baĥrû'l-muĥîf*'e dayalı bir çalışma ortaya koymuştur. Kurtubî, *el-Câmi' li-aĥkâmi'l-Kur'ân*'ın mukaddimesinde (I, 23-26) irâbü'l-Kur'ân konusuna ilgili önemli bilgiler vermekle kalmamış, bunu âyetleri tefsir ederken de uygulamıştır (geniş tanıtım için bk. İbrâhim Abdullah Rufeyde, II, 846-857). Âlûsî *Rûĥu'l-me'ânî* ve Muhammed Tâhir İbn Âşûr *Tefsîr-rû't-tahrîr ve't-tenvîr* adlı eserlerinde Kur'an'ın irâbına geniş yer veren âlimlerdendir. Elmalılı Muhammed Hamdî'nin, *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde yer yer cümle tahlillerine girdiği ve âyetleri irâb ettiği görülür (*DİA*, XV, 155).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 192; İbn Mâce, "Nikâĥ", I, 11; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 439; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkilî'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 25-26, 50; a.mlf., *Uyûnü'l-aĥbâr*, II, 155-160; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meşâĥif* (nşr. Muhibbuddin Abdüssubĥân Vâiz), Devha 1415/1995, I, 232-235, 238-240; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 37, 58, 65, 86; İbn Cinnî, *el-Ĥaşâ'iş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), II, 8; Mekki b. Ebû Tâlib, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), Beyrut 1407/1987, neşredenin girişi, I, 26-39; Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muĥnîc* (nşr. Muhammed Ahmed Dehmân), Dımaşk 1359/1940, s. 115-119; a.mlf., *el-Muĥkem fi nakĥi'l-meşâĥif* (nşr. İzzet Hasan), Dımaşk 1986, s. 4; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muĥarrerü'l-vecîz* (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed), Beyrut 1413/1993, I, 40; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 69; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 23-26; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baĥrû'l-muĥîf*, Kahire 1329, I, 12-13; Sü-yûtî, *el-İlkân* (Bugâ), I, 575-596; II, 1194-1195; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessîrin*, I, 21, 48, 349, 382; II, 157, 255; Taşköprizâde, *Miftâĥu's-sa'âde*, II, 418-423; *Keşfü'z-zunûn*, I, 122-123; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 721; Ahmed Muhammed el-Havfî, *et-Taberî*, Kahire 1390/1970, s. 131-132; Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemü muşannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 1403/1983, I, 173-195; İsmail Soylu, *İrâbü'l-Kur'ân ve Müelliflerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmalarının Tanıtılması ve Tavsiî* (yüksek lisans tezi, 1984), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 49-95; Muhammed Abdülkâdir Henâdî, *Zâhi-*

retü't-te'vîl fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Mekke 1408/1988; İbrâhim Abdullah Rufeyde, *en-Naĥvü ve kütübü't-tefsîr*, Bingazi 1990, I, 99, 130-140, 643-645, 709-717; II, 755-776, 814-819, 846-857, 902-959; İsmail Güler, *Kur'ân'ın İrâbi ve İbn Hâleveyh'in Bu Sahaya Katkıları* (yüksek lisans tezi, 1991), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 26-34; Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Delîlü'l-mü'ellefâti'l-İslâmiyye fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye: 1400-1409*, Riyad 1413/1993, s. 196-201; Muhammed Hasan Bî-kâî, *Kitâbnâme-i Büzürg-i Ĥur'ân-i Kerîm*, Tahran 1374 ĥş., II, 455-488; John Wansbrough, "Majaz al-Qur'an: Periphrastic Exegesis", *BSOAS*, XXXIII (1979), s. 247-266; Şeyh Ferkânî, "Bibliyografya: Delîlü i'râbi'l-Kur'ân", *Risâletü'l-Kur'ân*, sy. 1, Kum 1411, s. 171-179; Durmuş Ali Kayapınar, "İrâbü'l-Kur'ân: Kur'ân Gramerine Giriş", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (1990), s. 331-371; a.mlf., "Me'ânî'l-Kur'ân ile İrâbü'l-Kur'ânların Karşılaştırılması", a.e., sy. 4 (1991), s. 95-112; a.mlf., "Me'ânî'l-Kur'ân Literatürü", a.e., sy. 5 (1994), s. 119-152; a.mlf., "ez-Zeccâc'a Nisbet Edilen İrâbü'l-Kur'ân Kimindir? ve Bu Kitabın Gerçek Adı Nedir? ...", a.e., sy. 7 (1997), s. 81-108; Ahmet Karadavut, "Arap Dilinde Lah-nin Doğuşu", a.e., sy. 7 (1997), s. 325-350; J. Weiss, "İrâb", *IA*, V/2, s. 1012; Ch. Pellat, "Lah-n al-Ĥamma", *EI* (İng.), V, 605-610; Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, XV, 155.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

İRÂD-ı MESEL

(bk. İRSÂL-i MESEL).

İRÂDE

(إِرَادَة)

Allah'a atfedilen
sübûfî sıfatlardan biri.

Sözlükte "istemek" anlamındaki *revd* kökünden türeyen *irâde* "Allah'ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat" diye tanımlanır. Meşîet, kasd, ihtiyar, rızâ, mahabbet, gazab, saht ve rahmet kelimeleri irade sıfatıyla münasebeti bulunan kavramlardır; bunların içinden meşîet genellelik irade ile eş anlamlı olarak kullanılır.

Allah Kur'an'da dilediğini kesinlikle yapan bir varlık olarak tanıtır. O'nun bu niteliği irade ve meşîet kökünden türeyen fiillerle anlatılır. Âyetlerde belirtildiğine göre Allah bir şeyi dilediğinde ona "ol!" diyerek iradesini gerçekleştirir. Dilerse kullarını hidayet ederir, dilerse saptırır. Kullarına zulmetmeyi ve zorluk çıkarmayı değil kolaylığı ister (irade). Allah dilemedikçe insanlar dileyemez. O kullarından dilediğine azap eder, dilediğini ba-

ğışlar; dilediğini alçaltır, dilediğini yükseletir; dilediğine hikmet, rahmet, mal mülk lutfeder, dilediğine vermez; dilediğine kız, dilediğine erkek çocuğu verir (meşfet; bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "rvd", "şy'e" md.leri). Hadislerde de Allah'ın dileyen ve dilediğini gerçekleştiren bir varlık olduğu, kâinattaki bütün nesne ve olayların O'nun iradesine göre vuku bulduğu bildirilir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "irâde", "meşfet" md.leri).

İslâm ilâhiyatçılarının tamamı, Allah'ın dileyen (mürîd) ve dilediğini gerçekleştiren (fa'âl li-mâ yürîd) yüce bir varlık olduğunda ittifak etmekle birlikte bu sıfatın mânası, zâtıyla münasebeti, kadîm veya hâdis oluşu gibi konularda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunları şu noktalarda toplamak mümkündür: 1. Allah'a gerçek olarak değil mecazi anlamda irade sıfatı nisbet edilebilir. Allah'ın dilemesi kendi fiiliyle ilgili ise mecbur olmadan yaratması, başkasının fiiliyle ilgili ise emretmesi demektir; zira irade arzu (şehvet) anlamına gelir. Bu ise Allah hakkında muhaldir. Nazzâm, Kâ'bî ve Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât gibi Mu'tezile âlimleri bu görüştedir (Nesefî, I, 375; Fahreddin er-Râzî, I, 207). 2. İrade selbî bir sıfat olup Allah'ın bizzat mürîd olduğunu, iradesiyle zâtı arasında başkâlığın bulunmadığını ve hiçbir engel olmaksızın fiillerini mümkün kıldığını ifade eder. Buna göre irade Allah'ın fâil-i muhtâr olduğunu, fiillerini hür olarak gerçekleştirdiğini gösteren ve zâtının aynı olan bir sıfattır. Bu görüşü Dirâr b. Amr ile Neccâriyye âlimleri benimsemiştir (Kâdî Abdülcebbâr, s. 440, 442; Fahreddin er-Râzî, I, 215-216; Beyâzîzâde, s. 153). 3. İrade, Allah'ın yaratıklara ilişkin en uygun ve en kâmil düzeni bilmesi, nesne ve olayların buna uygun olarak vuku bulması demek olup ilim sıfatına râcidir. İslâm filozofları bu kanaattedir (Beyâzîzâde, s. 153; Ca'fer Sübhânî, I, 168). Mu'tezile'den Câhiz ve Ebü'l-Hüseyn el-Basrî de buna yakın bir görüşü kabul etmiştir (Seyfeddin el-Âmidî, s. 52). 4. İlâhî fiillerin tabiatla farklı şekillerde vuku bulması belirleyici bir irade sıfatının varlığını kanıtlar. Ancak irade, Allah'ın zâtında veya O'nun dışında herhangi bir mahalde bulunmayan hâdis bir fiilî sıfattır. Zira kadîm olsaydı tevhid ilkesine aykırı düşen kesret durumu doğardı. Mu'tezile'nin Basra ekolüne bağlı âlimlerinden Ebü Ali el-Cübbâî, Ebü Hâşim el-Cübbâî, Kâdî Abdülcebbâr bu görüştedir (Kâdî Abdülcebbâr, s. 431-435, 447-449;

Fahreddin er-Râzî, I, 215-216). 5. Allah hakkında "diledi, diler, dilemez" demek mümkün ise de O'nun zâtıyla kaim ezeli bir irade sıfatının bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Zira irade ezeli olunca irade edilen şeylerin de ezeli olması gerekir. İbn Hazm bu görüşü savunmuştur (*el-Faṣl*, II, 364-366). 6. Allah zâtıyla kaim ezeli bir irade sıfatıyla diler. Yaratıkların değişik zamanlarda meydana gelişi ve farklı özellikler taşıması onları yaratan varlığın iradesinin bulunduğunu gösterir. Ayrıca irade sıfatına sahip olmak bir üstünlük ve yetkinliktir. Allah varlıkların en yücesi ve en yetkini olduğuna göre zâtından ayrılmayan bir irade sıfatı bulunmalıdır. Aksi takdirde O'nun fiillerini yaparken mecbur olması gerekir (fâil-i muztar). Nasların yanı sıra akfî deliller de Allah'ın fâil-i muhtâr olduğunu kanıtlar. Bu sıfat hâdis olamaz. Çünkü sonradanlık Allah'ın zâtına nisbet edilemez. İslâm ilâhiyatçıların çoğunluğunu oluşturan Selefiyye âlimleriyle Eş'ariyye, Mâtürîdiyye ve Şîa ekollerine mensup kelâmcıların tamamı bu görüşü benimsemiştir (Gazzâlî, s. 56-57, 187-188; Nesefî, I, 374-375; Ca'fer Sübhânî, I, 173-175). Allah'ın zâtıyla sıfatları arasındaki münasebetin mahiyetini akıl ilkelerine dayanarak nihâî şekilde açıklamak mümkün olmamakla birlikte irade sıfatı konusunda çoğunluğun benimsediği bu son görüşün daha isabetli olduğu kabul edilmelidir.

Selefiyye âlimleri ilâhî iradeyi tekvîni ve teşrîî olmak üzere ikiye ayırır. Meşfet demek olan tekvîni iradenin yaratmak istediği şeyin vuku bulmaması imkânsızdır. Muhabbet ve rızâ demek olan teşrîî irade, meydana getirmek istediği şeyin vukuunu mutlak olarak gerektirmez. Tekvîni irade hayır ve şerri kapsarken teşrîî irade yalnız hayra ilişkindir (İbn Teymiyye, V, 325-326). İlâhî iradenin insan iradesi ve ihtiyarî fiilleriyle ilgisi ve sorumluluk üzerindeki etkileri konusunda âlimler arasında görüş ayrılıkları vardır (bk. FİİL; KADER).

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "rvd", "şy'e" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "irâde", "meşfet" md.leri.; Bâkılânî, *et-Temhîd* (İmâdüddin), s. 47-49; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlat*, s. 69-74; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Uṣûli'l-ḥamse*, s. 431-449; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), II, 364-366; Râgıb el-İsfahânî, *el-İtikâdât* (nşr. Şemrân el-İclî), Beyrut 1988, s. 269-272; Gazzâlî, *Kavâ'idü'l-akâ'id* (nşr. Mûsâ Muhammed Ali), Beyrut 1405/1985, s. 56-57, 187-

188; Nesefî, *Tebşüratü'l-edille* (Salamé), I, 373-382; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dımaşk 1399/1979, s. 43-44; Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'l-Erba'in* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, I, 207-216; Seyfeddin el-Âmidî, *Gâyetü'l-me-râm* (nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatîf), Kahire 1391/1971, s. 52-53; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, V, 325-326; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâtü'l-İlmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1369/1949, s. 150-153; Ca'fer Sübhânî, *el-İlâhiyyât* (nşr. Hasan M. Mekki el-Âmilî), Gadîr 1410/1990, I, 167-175.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İRÂDE (الإرادة)

Bir davranışı tercih edip gerçekleştirmeye gücü anlamında terim.

Sözlükte "istemek, dilemek" anlamına gelen irâde terim olarak "nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi" veya "canlıyı, kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik" yahut "bir fayda elde etme inancının ardından doğan eğilim" gibi değişik şekillerde tanımlanmıştır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "rvd" md.; *et-Ta'rifât*, "İrâde" md.). Fahreddin er-Râzî'nin kaydettiğine göre filozoflar, bir fiilin yapılmasında tamamen veya büyük ölçüde fayda bulunduğuna dair bizde bir kanaat uyandırdığında içimizde ona elde etme yönünde bir eğilim hâsıl olacağını, bu eğilime irade denildiğini belirtmişlerdir. Râzî, Allah hakkında bu anlamda bir iradeden bahsetmenin doğru olmayacağını, çünkü O'nun zâtı için fayda veya zarardan söz edilemeyeceğini ifade ettikten sonra kelâmcıların irade tanımını şu şekilde verir: "Bir zorunluluk söz konusu olmaksızın -yapılması veya yapılmaması- mümkün olan bir hususta iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren sıfat" (*el-Metâlibü'l-âliye*, II, 175). Râgıb el-İsfahânî iradeyi arzu, ihtiyaç ve ümitten meydana gelen bir güç olarak açıkladıktan sonra bu terimin bazan eyleme yönelme sürecinin başlangıç, bazan da bitiş noktasını ifade ettiğini belirtir. Başlangıç noktasında irade nefsin bir işi yapmayı arzulaması, bitiş noktasında ise o işin yapılmasına veya yapılmamasına hükmetmesidir. Terim Allah hakkında sadece ikinci anlamda kullanılabilir. Çünkü Allah arzudan münezzehtir, yalnızca hükmeder.